

Karolina KorolUniwersytet w Białymstoku
e-mail: karolina.korol@o2.pl

DOI: 10.15290/mhi.2016.15.01.23

„Niebieski pokój” – czyli przyjazny dzieciom pokój przesłuchań w świetle obowiązujących przepisów

SUMMARY

“The Blue Room” – a child-friendly interrogation room under the relevant legislation

Before Polish legislation regulated this aspect, psychologists often criticised lack of separate regulations concerning the special treatment of minors. Psychologists claim that during conducting this legal action one needs to take into account many additional factors, such as the emotional development of a child and the child's emotional maturity and sense of security. The idea of friendly rooms for interrogation was a crowning achievement of appealing for a psychological and legal environment for many years. The aim of this article is to present the idea of friendly rooms of interrogation in light of current regulations, and also to present the origin of the idea up to its realisation and the change of legal regulations in this matter. It is also necessary to prove, basing on analysis of the origin of establishing these rooms and legal regulations, that the existence of blue rooms is essential and intentional in order to provide correctness of proceedings with the participation of children in an appropriately adjusted environment. The standards of interrogation of minors, witnesses and victims, and instructions in relation to the appearance and equipment of interrogation and technical rooms are described in the article. Also addressed is the procedure involved when interrogating minors in so-called “blue rooms”. The ultimate goal of the article is to find an answer to the question of whether the protection of a child in the light of the legal regulations in force is effective. .

Key words: friendly rooms, interrogation, minor child, blue rooms.

Słowa kluczowe: przyjazne pokoje, przesłuchanie, małoletni, niebieski pokój.

Geneza

Idea przyjaznego dzieciom pokoju przesłuchań powstała z inicjatywy Fundacji Dzieci Niczyje, która jest polską organizacją non-profit założoną w 1991 r. Zajmuje się ona problemem przemocy wobec dzieci i została powołana przez Alinę Margolis-Edelman.

Głównym jej celem jest dążenie do tego, by wszystkie dzieci miały bezpieczne dzieciństwo i były traktowane z poszanowaniem ich godności i podmiotowości, a misją jest m.in.: oferowanie krzywdzonym dzieciom i ich opiekunom pomoc psychologiczną i prawną oraz wpływanie na polskie prawo, by jak najlepiej chroniło interes dziecka. W 2016 r. fundacja zmieniła nazwę na Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę (FDDS)¹. Istotne również stało się uwrażliwianie społeczeństwa na krzywdę dzieci, a także podniesienie kompetencji osób, które na co dzień pracują z nimi w aspekcie diagnozy krzywdzenia i interwencji.

Pierwsze zmiany dotyczące okoliczności przesłuchań małoletnich miały miejsce w latach dziewięćdziesiątych XX w. Pod wpływem postulatów organizacji społecznych wprowadzono procedury wymagające respektowania przez policjantów potrzeb i postulatów ofiar zgwałceń. Zmiany te dotyczyły przede wszystkim płci osoby prowadzącej przesłuchanie oraz dokonywania czynności okazania osoby podejrzewanej przy użyciu tzw. lustra fenickiego². Także środowisko psychologów zgodnie twierdziło, iż małoletni świadkowie chętniej zeznają poza salą rozpraw. Wskazywali, iż właściwie dobrane kolory pomieszczenia oraz przyjazne dzieciom wyposażenie (kredki, gry, papier) wpływają na powstanie atmosfery poczucia bezpieczeństwa, wyciszenia i ogólnego zwiększenie komfortu zeznającym, co jednocześnie przekłada się bezwzględnie na zwiększenie jakości gromadzonego materiału dowodowego.

Osobą, która niezwykle aktywnie wspierała pomysł stworzenia specjalnego pokoju przesłuchań dla dzieci była sędzia Sądu Okręgowego w Łodzi – Anna Maria Wesołowska (obecnie w stanie spoczynku). Z jej inicjatywy 4 czerwca 2004 r. w łódzkim Sądzie Okręgowym odbyło się pierwsze odtworzenie przesłuchania dziecka nagrane wcześniej.

W Dniu Ofiar Przestępstw 22 lutego 2007 r. z inspiracji Fundacji Dzieci Niczyje zawiązała się Koalicja na rzecz Przyjaznego Przesłuchiwanie Dzieci. Do udziału w niej zaproszono instytucje prowadzące przesłuchania małych świadków (prokuratury, sądy) oraz prowadzące pokoje przesłuchań dziecięcych (policja, placówki pomocowe, organizacje pozarządowe i inne), a także profesjonalści, uczestniczący w procedurach prawnych z udziałem dzieci³. W tym samym roku Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Fundacja Dzieci Niczyje we współpracy z Koalicją na rzecz Przyjaznego Przesłuchiwanie Dzieci sformułowały standardy miejsca przesłuchiwanie dzieci, które powinien spełniać Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci. Określają one wymogi lokalowe i techniczne oraz uwzględniają psychologiczne potrzeby dziecka i wymogi wymiaru sprawiedliwości związane z procedurą prowadzenia przesłuchań. Pokoje, które spełnią te standardy otrzymują certyfikat Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Fundacji

¹ <http://fdds.pl/o-nas/misja/> (27.06.2016).

² <http://classic-web.archive.org/web/20051214222647/http://www.gazeta.policja.pl/archiwum/1404/s4a1.html> (27.06.2016).

³ <http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/koalicja-na-rzecz-przyjaznego-przesluchiwanie-dzieci> (27.06.2016).

Dzieci Niczyje⁴. Proces powstawania owych miejsc monitorowany jest przez Departament Współpracy Międzynarodowej i Praw Człowieka Ministerstwa Sprawiedliwości we współpracy z Fundacją Dzieci Niczyje.

Procedura certyfikowania pokoi przesłuchań została uruchomiona w kwietniu 2008 r.⁵. Miejsca spełniające standardy oraz warunki określone w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzonego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (dalej: kpk) oraz wytycznych *Jak zorganizować i wyposażyć Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci?* otrzymując specjalny certyfikat Fundacji Dzieci Niczyje i Ministerstwa Sprawiedliwości oraz stosowną plaketkę⁶. Lista takich miejsc jest na bieżąco aktualizowana na stronie: <http://wymiarprawiedliwosci.fdn.pl/pokoje-ktore-uzyskaly-certyfikat>. Obecnie (czerwiec 2016 r.) fundacja wskazuje 111 takich miejsc⁷.

Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 roku o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego wprowadziła art. 185d, tj. obowiązek przeprowadzania przesłuchań małoletnich w trybie art. 185a i 185b w specjalnych pomieszczeniach do tego przystosowanych (Dz. U. 2013, poz. 849). Ustawa weszła w życie w dniu 27 lipca 2015 r.⁸ Natomiast przepisy dotyczące warunków funkcjonowania owych specjalnych pomieszczeń przystosowanych do przeprowadzania przesłuchań małoletnich do lat 15 zostały uregulowane rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. 2013, poz. 1642). Najistotniejsza zmiana dotyczyła możliwości przesłuchania pokrzywdzonych dzieci i młodzieży (do 15 roku życia) w przestępstwach klasyfikowanych jako ograniczenie wolności. W omawianych pomieszczeniach przesłuchiwane są dzieci, które składają zeznania na mocy art. 185a i 185b Kodeksu postępowania karnego, a zatem dzieci pokrzywdzone oraz świadkowie przestępstw popełnionych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej, przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, przeciwko rodzinie i opiece, a także przeciwko wolności. Sąd Najwyższy niezwykle trafnie stwierdził, iż normy określone w art. 185a § 1 kpk. i art. 185b § 1 kpk. mają charakter gwarancyjny i zabezpieczają nie interesy procesowe oskarżonego, ale przede wszystkim małoletnich świadków⁹. Wprowadzenie do procedury karnej wskazanej regulacji argumentowano

⁴ Standardy miejsca przesłuchiwanie dzieci, które powinien spełniać Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci, stworzone przez Fundację Dzieci Niczyje i Ministerstwo Sprawiedliwości w 2007 r., <http://www.dzieckoswiadek.pl> (27.06.2016).

⁵ M. Horna, *Profesjoniści o krzywdzonych dzieciach*, „Na Wokandzie” 2015, nr 1(23), s. 4.

⁶ <http://wymiarprawiedliwosci.fdn.pl/procedura> (27.06.2016).

⁷ <http://wymiarprawiedliwosci.fdn.pl/pokoje-ktore-uzyskaly-certyfikat> (27.06.2016).

⁸ Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 849).

⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 2014 r., III KK 212/14.

dostrzeżeniem konieczności zapewnienia przyjaznych warunków przesłuchania pokrzywdzonych i świadków, zwłaszcza w sytuacji, gdy są nimi osoby małoletnie¹⁰. Należy tu wspomnieć, iż ustawodawca nie określił dolnej granicy wieku dla osób występujących w procesie w charakterze świadka, stąd każdorazowo granicę tę będzie wyznaczał organ podejmujący decyzję o powołaniu dziecka na świadka¹¹.

Na uwagę zasługuje także uchwała Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020, ponieważ w ustępie 2.3.6. wskazuje na konieczność wzmocnienia ochrony osób dotkniętych przemocą w rodzinie w toku postępowania karnego przez przesłuchiwanie dzieci w przyjaznych pokojach przesłuchań oraz tworzenie odpowiednich warunków do przesłuchiwania dorosłych osób dotkniętych przemocą w rodzinie. Realizatorzy zadania to: minister sprawiedliwości, minister właściwy do spraw wewnętrznych, sądy powszechne, Komenda Główna Policji, jednostki samorządu terytorialnego – szczebel gminny i powiatowy we współpracy z organizacjami pozarządowymi¹². Uchwała weszła w życie 9 czerwca 2014 r.

W dniu 13 kwietnia 2016 r. rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym określiło wzór owego pouczenia wskazując w ust. 8, iż świadek, który nie ukończył 15 lat i zeznaje w sprawie o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby, przestępstwo na tle seksualnym lub przeciwko rodzinie lub jest pokrzywdzonym przestępstwem przeciwko wolności, jest przesłuchiwany tylko raz przez sąd, w odpowiednio przystosowanym, przyjaznym pokoju. Przesłuchanie jest nagrywane. Może być on również przesłuchany przy zastosowaniu wideokonferencji. Rozporządzenie weszło w życie 15 kwietnia 2016 r. Tylko wyjątkowo można go przesłuchać ponownie (art. 185a, art. 185b i art. 185d)¹³. Powołując się na postanowienie Sądu Najwyższego należy wskazać, iż zasada przyjęta w art. 185a § 1 kpk nie ma charakteru bezwzględnie obowiązującego. Dopuszczalne jest bowiem powtórzenie przesłuchania małoletniego pokrzywdzonego w dwóch ściśle wskazanych wypadkach. Po pierwsze, jeżeli wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania pokrzywdzonego. Po drugie wtedy, gdy zażąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. W tej ostatniej sytuacji nie ma znaczenia, jaki jest

¹⁰ E. Pływaczewski, *Nowe rozwiązania w zakresie przesłuchania małoletnich ofiar przestępstw seksualnych z perspektywy teorii i praktyki w Polsce*, Białystok 2015, s. 4; oprac. niepubl.

¹¹ A. Antoniak-Drożdż, *Przesłuchiwanie dziecka w procesie karnym – uwagi praktyczne*, „Prokuratura i Prawo” (PiP) 2006, nr 6, s. 46.

¹² Uchwała Rady Ministrów z dnia 29.04.2014 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020 (M.P.2014.445).

¹³ Określenie wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym, Dz. U. 2016.515 z dnia 14.04.2016 r.

powód tego wniosku, ani też czy oskarżony w ogóle go podał. Wystarczający jest sam fakt zgłoszenia żądania przez oskarżonego lub jego obrońcę, by sąd był zobowiązany do ponownego przesłuchania pokrzywdzonego¹⁴. Zasadne jest tu także wskazanie uwagi T. Grzegorzcyka, który uznał, iż przesłuchanie dziecka przeprowadzone być powinno dopiero po uzyskaniu jak największej liczby informacji potrzebnych do przesłuchania małoletniego świadka. Wskazuje on nadto, iż organ ścigania powinien wtedy przesłuchać zawiadamiającego dorosłego oraz rozważyć możliwość przeprowadzenia innych dowodów, np. badań lekarskich¹⁵.

Wprowadzenie regulacji prawnych w zakresie odbierania zeznań od małoletnich świadków było ukoronowaniem działań profesjonalistów, którzy propagowali ideę przyjaznego przesłuchiwanie dzieci. Wieloletnia praktyka sądów, prokuratury czy policji pokazała, iż niezbędne było uregulowanie kwestii przesłuchiwanie małoletnich poza salą rozpraw w celu zapewnienia im większej swobody, komfortu, poczucia bezpieczeństwa i ograniczenia stresu i dodatkowych traum w związku z koniecznością wracania wspomnieniami do często bardzo trudnych wydarzeń z ich życia.

Warunki przyjaznego pokoju przesłuchań dzieci

Standardy dotyczące przesłuchiwanie małoletnich świadków w trybie art. 185 a i 185 b k.p.k., opracowane w 2010 r. przez Fundację Dzieci Niczyje w konsultacji z Radą Ekspertów do spraw Ochrony Dzieci – Ofiar Przestępstw oraz Koalicją na rzecz Przyjaznego Przesłuchiwanie Dzieci, wskazują, iż przesłuchiwanie małoletnich świadków i ofiar przestępstw powinno się odbywać w sposób zgodny z systemem prawnym oraz standardami europejskimi i międzynarodowymi, umożliwiając pozyskanie wartościowego materiału dowodowego; odpowiadający możliwościom rozwojowym przesłuchiwanego dziecka, gwarantujący ochronę praw dziecka, z nastawieniem na unikanie jego wtórnej traumatyzacji, wynikającej z udziału w procedurach prawnych, przy pełnym, właściwym wykorzystaniu możliwości lokalowych i technicznych przyjaznego pokoju przesłuchań dzieci, z dbałością o wyeliminowanie okoliczności, które mogą skutkować powtórными przesłuchaniami dziecka¹⁶. Chodzi tu zatem o ochronę psychiki tej osoby w sytuacji, gdy wkracza się w intymną, a jednocześnie brutalnie wykorzystaną wówczas przez sprawcę, sferę jej życia. Wiąże się to z wymogami zakazu ponownego dręczenia ofiary, wynikającego z tzw. Karty Praw Ofiary¹⁷. Na uwagę zasługuje w tym miejscu także art. 8 Konwencji

¹⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 r., III KK 244/11.

¹⁵ T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2003, Lex Omega

¹⁶ <http://wymiar.sprawiedliwosci.fdn.pl/standardy-przesluchiwania> (27.06.2016).

¹⁷ P. Jarocki, *Prawa ofiar przestępstw*, PiP 2002, nr 10, s. 127.

o prawach dziecka, który stanowi, iż Państwa Strony podejmą odpowiednie kroki w celu ochrony praw i interesów dzieci-ofiar (...) na wszystkich etapach postępowania karnego, w szczególności poprzez uznanie szczególnej wrażliwości ofiar oraz dostosowanie procedur, aby uwzględnić ich szczególne potrzeby, w tym wynikające z roli świadków¹⁸.

Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci jest prowadzony przez podmiot posiadający osobowość prawną, w szczególności sąd, inną instytucję państwową lub samorządową, bądź organizację pozarządową zajmującą się pomocą małoletnim. Wytyczne opracowane zostały na podstawie Kodeksu Postępowania Karnego oraz Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego.

Rozporządzenie owe w § 5 ust. 1 wskazuje, iż na potrzeby prowadzenia przesłuchania wyodrębnia się pokój przesłuchań i pokój techniczny. Ustęp 2. stanowi, iż pokój przesłuchań służy do przeprowadzenia przesłuchania świadka przez sędziego w obecności i z udziałem biegłego psychologa oraz tłumacza, jeżeli został powołany.

Opracowane standardy przesłuchań wskazują, iż jeżeli pozwalają na to możliwości techniczne, przesłuchanie musi być bezwzględnie rejestrowane za pomocą stosownie przygotowanego sprzętu audiowizualnego¹⁹ (właściwie ustawionej kamery, umożliwiającej zapis gestykulacji i mimiki twarzy dziecka), co pozwala na ograniczenie protokołu do zapisu najbardziej istotnych oświadczeń osób biorących w nim udział²⁰. Przebieg przesłuchania powinien być utrwalony na dwóch niezależnych nośnikach, które bezpośrednio po czynności procesowej winny być zabezpieczone przez sąd²¹. W przypadku braku możliwości technicznych, przesłuchanie powinno być rejestrowane przynajmniej za pomocą urzędnika rejestrującego dźwięk²².

Podmiot prowadzący Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci ma zapewnić jego obsługę organizacyjną, tj. udzielać uczestnikom przesłuchania instrukcji dotyczących sposobu korzystania z Przyjaznego Pokoju Przesłuchań Dzieci, wyznaczyć osobę odpowiedzialną za obsługę techniczną przesłuchania oraz przekazywać opiekunom dziecka informacje o ofercie pomocy i wsparcia.

W publikacji *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych* wskazano, iż miejsce wysłuchania powinno zostać dokładnie przygotowane, najlepiej jeśli będzie to pomieszczenie przynajmniej w przybliżeniu

¹⁸ Biuro Rzecznika o Prawach Dziecka, *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, Warszawa 2015, s. 216

¹⁹ Zgodnie z treścią art. 147 § 2 pkt 2 kpk.

²⁰ Zgodnie z treścią art. 147 § 3 kpk.

²¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 2003 r. w sprawie rodzaju i środków technicznych służących do utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych oraz sposobów ich przechowywania, odtwarzania i kopiowania zapisów (Dz. U. z 2003 r. nr 107, poz.1005).

²² <http://wymiar.sprawiedliwosci.fdn.pl/standardy-przesluchiwania> (27.06.2016).

odpowiadające warunkom przyjaznego pokoju przesłuchań; warunki w nim panujące bliższe pokojowi mieszkalnemu niż pomieszczeniu służbowemu. Jeśli to możliwe, najlepiej zwrócić się o udostępnienie takiego specjalnie przystosowanego dla potrzeb procesu karnego. W praktyce w sprawach opiekuńczych najczęściej będzie to gabinet sędziego. Warto więc zadbać, by znalazło się tam miejsce do siedzenia dla dziecka oraz miejsce i materiały do rysowania w przypadku młodszego dziecka; wskazane byłoby, aby dziecko mogło zabrać ze sobą ulubioną zabawkę²³.

Pokój przesłuchań, pokój techniczny, poczekalnia

Zgodnie z przepisami rozporządzenia²⁴ oraz standardów przesłuchiwania²⁵ **niebieski pokój** ma zapewniać prowadzenie czynności przesłuchania dziecka przez sędziego z udziałem biegłego psychologa oraz tłumacza, jeżeli został powołany. Ponadto musi być utrzymany w stonowanej kolorystyce. Niewskazane są ostre i ciemne kolory. Pokój powinien być wyposażony w meble, które mają zapewnić komfortowe przebywanie w nim dziecku w każdym wieku (miękką wykładzina albo dywan, kanapa, fotele lub stoliki i krzesła w dwóch rozmiarach, wykorzystywane w zależności od wieku dziecka). Jeśli dziecko jest niepełnosprawne – drzwi muszą mieć odpowiedni wymiar, a meble możliwe do przesunięcia po to, by dostosować ten pokój do potrzeb dziecka. Głównym jednak zadaniem pokoju jest zapewnienie przebywającym w nim uczestnikom czynności przesłuchania poczucie bezpieczeństwa i możliwość koncentracji poprzez wyciszenie drzwi i okien, a okna nie powinny posiadać krat. Co do zasady w pokoju nie powinny znajdować się żadne zabawki, a jedynie materiały pomocne w uzyskiwaniu informacji od dziecka (kredki, papier, flamastry). W celu zapewnienia komfortu przesłuchania dziecku – w pokoju powinna znajdować się woda oraz chusteczki higieniczne. Pokój powinien być ulokowany tak, aby zapewnić brak styczności dziecka z oskarżonymi, zatrzymanymi lub pokrzywdzonymi innymi przestępcami, jeśli pokoje umiejscowione są w budynkach jednostek wymiaru sprawiedliwości lub organów ścigania. Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci powinien być wyposażony w odpowiedni sprzęt w celu utrwalenia przesłuchania, a zatem niezbędne są: kamera, mikrofon, sprzęt nagrywający dźwięk i obraz, słuchawki dla sędziego i biegłego psychologa.

²³ A. Czerdenecka, *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, „Rodzina i Prawo” (RiP) 2010, nr 14-15, Instytut Badań DNA, s. 41.

²⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego (Dz. U. 2013, poz. 1642).

²⁵ [http://wymiar.sprawiedliwosci.fdn.pl/standardy-przesluchiwania](http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/standardy-przesluchiwania) (27.06.2016).

Pokój techniczny z kolei powinien być takiej wielkości, aby umożliwiał uczestniczenie w czynności przesłuchania prokuratorowi, obrońcy podejrzanego/oskarżonego, pełnomocnikowi pokrzywdzonego, przedstawicielowi ustawowemu małoletniego, osobie pełnoletniej wskazanej przez małoletniego oraz protokolantowi. Aby wskazane osoby mogły uczestniczyć w przesłuchaniu – niezbędne jest oddzielenie pokoju przesłuchań od pokoju technicznego szybą wenecką. Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci ma za zadanie zapewnić zapis przesłuchania na dwóch niezależnych nośnikach, możliwość obserwowania i słuchania przebiegu przesłuchania przez uczestników czynności procesowej przebywających w pokoju technicznym oraz możliwość przekazywania przez nich sędziemu i biegłemu psychologowi pytań do dziecka; rejestrację w formie dźwięku pytań uczestników czynności przesłuchania przebywających w pokoju technicznym; dostęp uczestnikom czynności przesłuchania do aktów prawnych.

Jednostka prowadząca Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci powinna mieć **poczekalnię**. Osoby nieuprawnione do udziału w przesłuchaniu nie powinny mieć do niej dostępu. Powinna znajdować się jak najbliżej pokoju przesłuchań. W związku z faktem, iż czasami oczekiwanie na przesłuchanie może chwilę potrwać – należy zapewnić środki do aktywnego spędzenia czasu oczekiwania dziecku, tj. powinny się tam znajdować np. książki, kredki, papier, gry, a także woda i chusteczki higieniczne. W sąsiedztwie pokoju przesłuchań powinna się także znajdować **toaleta**.

Lokalizacja pokoju

Pokoje do przesłuchań dzieci są to najczęściej specjalne pomieszczenia znajdujące się poza budynkiem sądu czy prokuratury, ale także pomieszczenia w budynku sądu czy prokuratury albo w siedzibach różnych fundacji. Ma to na celu wpłynięcie na poczucie bezpieczeństwa przesłuchiwanego dziecka. Warunki panujące w takim pokoju mają się odbywać w przyjaznych warunkach. Według Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę wzorcowe przyjazne pokoje znajdują się w Warszawie, w Centrum Pomocy Dzieciom *Mazowiecka*, w Zielonej Górze, w Zakładzie Poradnictwa Młodzieżowego i Edukacji Seksualnej Uniwersytetu Zielonogórskiego, także w Łodzi w Sądzie Rejonowym Łódź-Śródmieście, który powstał jako jeden z pierwszych w Polsce.

Na przykład Sąd Okręgowy w Opolu opisuje owe pomieszczenie w następujący sposób: „«przyjazny pokój» składa się z dwóch pomieszczeń podzielonych lustrem weneckim: pokoju przesłuchań przeznaczonego dla osoby przesłuchiwanej, przesłuchującej oraz w razie potrzeby psychologa oraz pokoju technicznego przeznaczonego dla stron, pełnomocników oraz innych uprawnionych osób. Pokój przesłuchań wyposażony jest w dwie kolorowe kamery, mikrofony oraz zestawy nauszne pozwalające na bezpośrednie porozumiewanie się między pokojem technicznym a osobą przesłuchującą. Pokój

umeblowany został w sposób zapewniający komfortowe przebywanie w nim młodszym i starszym dzieciom, utrzymany jest w stonowanej, pastelowej kolorystyce. Wyposażony jest w materiały i sprzęt pomocny w uzyskiwaniu informacji od dziecka (kredki, papier). Pokój może być wykorzystywany również do innych celów np. przesłuchanie dorosłych, badania psychologiczne, pedagogiczne, rozmowa z kuratorem, okazania. Pokój techniczny wyposażony jest w sprzęt audio-wideo pozwalający rejestrować przesłuchanie oraz sporządzić zapis na płycie DVD²⁶.

Procedura przesłuchania

Przesłuchanie dziecka ma charakter rozmowy z sędzią w obecności psychologa. W pokoju znajdującym się obok pokoju przesłuchań przebywa prokurator, ewentualnie obrońca oskarżonego, a także protokolant i osoba odpowiedzialna za wsparcie techniczne. Przesłuchanie nagrywane jest na płytę DVD lub taśmę VHS i jest dołączane do materiału dowodowego sprawy.

Metodyka przesłuchiwanie małego świadka została opracowana na podstawie Investigative Interview Protocol²⁷ amerykańskiego Narodowego Instytutu Zdrowia i Rozwoju Dziecka (NICHD) autorstwa zespołu prof. Michaela E. Lamba oraz Ten Step Investigative Interview prof. Thomasa D. Lyona²⁸. Rekomendacje dotyczące przesłuchiwanie dziecka bazują na empirycznej wiedzy nt. możliwości rozwojowych dziecka – kompetencji poznawczych, pamięci, mowy, podatności na sugestię. Wyniki wieloletnich badań wykazały, że korzystanie z metodyki bazującej na protokole NICHD maksymalizuje ilość informacji uzyskanych od dziecka dzięki aktywizowaniu jego pamięci i narracji za pomocą formuły pytań otwartych. Stosowanie metodyki NICHD sprawia, że sytuacja przesłuchania jest mniej drażliwa dla dziecka, a tym samym jest ono chronione przed wtórną traumatyzacją²⁹.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. określa m.in. **sposób przesłuchania przeprowadzanego w trybie przepisów art. 185a-185c KPK**. § 2 wskazuje natomiast, iż jeżeli świadek jest małoletni czyli w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, planowana pora i czas przesłuchania powinny uwzględniać potrzeby wynikające z jego wieku, potrzebę nawiązania z nim kontaktu przez biegłego psychologa przed przystąpieniem do przesłuchania oraz potrzebę ewentualnych przerw w prowadzonej czynności. Z kolei § 3 stanowi, że przed rozpoczęciem przesłuchania małoletniego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, lub osoby cierpiącej na upośledzenie

²⁶ <http://www.opole.so.gov.pl/pl/dokumenty/przyjazny-pokoj> (27.06.2016).

²⁷ <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2180422/> (27.06.2016)

²⁸ T. D. Lyon, *Ten step investigative interview*, University of Southern California Law, styczeń 2005

²⁹ Publikacja *Jak prowadzić przesłuchanie dziecka. Metodyka przesłuchania małoletniego świadka*, <http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/przesluchanie-dziecka-sztuka> (27.06.2016)

umysłowe, a także w innych przypadkach uzasadnionych stanem emocjonalnym lub właściwościami osobistymi świadka, sędziego, prokuratora, obrońca i pełnomocnik pokrzywdzonego mogą uzgodnić z biegłym psychologiem sposób formułowania zadawanych świadkowi pytań, w szczególności dotyczących sfery intymnej. W § 4 ust. 1 rozporządzenia jest wskazane, iż przed rozpoczęciem przesłuchania biegły psycholog przeprowadza ze świadkiem wstępną rozmowę w celu obniżenia poziomu lęku i niepokoju świadka. Istotne jest, iż jeżeli świadek jest małoletni czyli w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, lub osobą cierpiącą na upośledzenie umysłowe, biegły psycholog w miarę potrzeby udziela sędziemu pomocy w wyjaśnieniu w sposób zrozumiały dla świadka zasad przesłuchania, w tym prawa odmowy składania zeznań, o ile prawo to świadkowi przysługuje, obowiązku mówienia prawdy i faktu utrwalania czynności w formie zapisu na nośnikach³⁰. Przepisy przytaczanego rozporządzenia weszły w życie 27 stycznia 2014 r.

Wskazana wyżej metodyka została skonsultowana z ekspertami z Ministerstwa Sprawiedliwości, Polskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Stowarzyszenia Sędziów „Iustitia”.

Wprowadzone przepisy regulujące przesłuchiwanie dzieci w postępowaniu karnym w specjalnych przyjaznych pokojach stały się wzorem dla postępowania cywilnego w zakresie wysłuchania małoletnich. To pokazuje więc jak istotne jest ich istnienie i obowiązek korzystania z nich w trakcie wysłuchiwanie małoletnich również w procesie cywilnym.

Analizując regulacje prawne dotyczące **wysłuchania dziecka w procesie cywilnym** należy zwrócić uwagę na następujące przepisy: art. 216 ze zn.1 Kodeksu postępowania cywilnego, który w §1 stanowi, iż Sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala. Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Natomiast art. 576 §2 Kodeksu postępowania cywilnego wskazuje, iż Sąd w sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka wysłucha je, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwala, uwzględniając w miarę możliwości jego rozsądne życzenia. Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych³¹.

Z przebiegu wysłuchania w trybie art. 157 § 3 kpc oraz § 154 ust. 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych sporządza się notatkę. Wysłuchanie powinno odbywać się poza salą rozpraw sądu. Wskazane jest wykorzystanie w tym celu Przyjaznych Pokoi Przesłuchań Dzieci, w szczególności pomieszczeń posiadających certyfikat Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Fundacji Dzieci Niczyje. Prowadzenie czynności w Przyjaznym Pokoju Przesłuchań Dzieci odbywa się

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a-185c Kodeksu postępowania karnego, (Dz. U. 2013, poz. 1642).

³¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 nr 43, poz. 296).

bez użycia sprzętu audiowizualnego. Wysłuchanie może być przeprowadzone w innym miejscu, w szczególności znajdującym się w budynku sądu lub organizacji pozarządowej zajmującej się ochroną praw dzieci. Miejsce to powinno zapewniać dziecku poczucie bezpieczeństwa, swobodę wypowiedzi oraz sprzyjać jego koncentracji³².

Skuteczność ochrony małoletniego

Jak wskazano na początku niniejszego artykułu – głównym jego celem jest m.in. znalezienie odpowiedzi na pytanie czy ochrona małoletniego w świetle obowiązujących przepisów jest skuteczna. Chcąc przekonać się czy wymogi opisane wyżej są spełniane przy wyposażaniu „niebieskich pokoi” – wybrałam do analizy losowy pokój. W Internecie znajduje się szereg zdjęć „niebieskich pokoi”, a także filmiki obrazujące ich wygląd. Pokój, któremu się dogłębnie przyjrzałam znajduje się w Łodzi przy ul. Krokusowej w Pogotowiu Opiekuńczym nr 1³³. Jego zdjęcia oraz film³⁴ znajdujące się w Internecie dokładnie wskazują, jak wygląda. Znajdują się w nim dwa fotele i kanapa. W środku są umiejscowione 2 mikrofony oraz kamera, które rejestrują dźwięk i obraz. Pokój przesłuchań jest w jasnych barwach. Znajdują się w nim pluszaki, kredki. Za lustrem weneckim jest pokój techniczny. Na podstawie zamieszczonych w Internecie zdjęć oraz filmu stwierdzam, iż pokój przy ul. Krokusowej w Łodzi spełnia wymagania co do wyglądu i wyposażenia opisane we wcześniejszej części niniejszego artykułu.

Zadając pytanie o zasadność istnienia „niebieskich pokoi” przywołać należy chociażby przykład głośnego procesu karnego z 2008 r. w Zabrzu (proces sióstr boromeuszek), gdzie świadkiem był chłopiec zeznający na sali rozpraw w obecności swoich oprawców, którzy go bili, wyzywali i gwałcili. Obecność oskarżonych na sali w trakcie przesłuchania chłopca spowodowała, iż nie chciał odpowiadać na pytania, płakał, czuł się zestresowany i ponownie przeżywał traumę. Innym przykładem są liczne sprawy o znęcanie czy molestowanie, gdzie dzieci są przesłuchiwane w celu ustalenia stanu faktycznego w sprawie. Mając na uwadze jedynie powyższe przykłady bezsprzecznie należy stwierdzić, iż istnienie „niebieskich pokoi” jest niezbędne do zapewnienia odpowiednich warunków małoletnim w procesie ich przesłuchiwania w charakterze świadków. Zapewniają one poczucie bezpieczeństwa, spokojną atmosferę oraz ograniczają stres związany z daną sprawą.

Zasadność istnienia „niebieskich pokoi” potwierdza także dwoje sędziów, z którymi miałam okazję na ten temat porozmawiać. Sędzia z Wydziału

³² [http://wymiar.sprawiedliwosci.fdn.pl/informacje-ogolne-wysluchanie](http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/informacje-ogolne-wysluchanie) (27.06.2016).

³³ <http://www.uml.lodz.pl/miasto/aktualnosci/?news=31344> (27.06.2016).

³⁴ <http://www.tvn24.pl/lodz,69/jak-wygladaja-przyjazne-pokoje-przesluchan,568625.html> (27.06.2016).

Rodzinnego Sądu Rejonowego w Białymstoku stwierdziła, iż dzięki ich istnieniu w budynku Sądu Rejonowego przy ul. Mickiewicza 103 oraz w Dziecięcym Szpitalu Klinicznym przy ul. Waszyngtona w Białymstoku dzieci są spokojniejsze, czują się bezpieczniej, nie są narażone na dodatkowy stres. Fakt potwierdza również sędzia z Sądu Okręgowego I Wydziału Cywilnego w Białymstoku, która niejednokrotnie przesłuchiwała małoletnich w sprawach rozwodowych lub dotyczących rozdzielenia władzy rodzicielskiej.

Mając na uwadze powyższe bezwzględnie stwierdzam, iż istnienie „niebieskich pokoi” jest zasadne i konieczne. Dzięki nim zeznania małoletnich są bardziej obszerne i wiarygodne.

Wnioski końcowe

Bezsprzecznie istnieje konieczność zapewnienia małoletnim komfortowych warunków w trakcie przesłuchania. Regulacje prawne obowiązujące w Polsce, które zapewniają małoletniemu odbycie przesłuchania w warunkach opisanych w niniejszym artykule bezwzględnie należy uznać za słuszne. Środowisko psychologów, które wiele lat walczyło o zmianę przepisów prawnych w celu zapewnienia preferencyjnego miejsca przesłuchań miało rację wskazując, iż istotne jest szczególne potraktowanie i zadbanie o małoletniego. Praktyka polskich sądów i prokuratury pokazuje, iż przyjazne pokoje są niezwykle przydatne. Dane wskazują, iż rokrocznie w takich pokojach przesłuchuje się kilka tysięcy małoletnich. Materiał dowodowy zgromadzony w trakcie przesłuchania w przyjaznych pokojach jest pełnowartościowy. Istotne jest także, iż nagranie przesłuchania umożliwia później małoletniemu brak konieczności wielokrotnego powracania do często traumatycznych i trudnych przeżyć. Stefański niezwykle trafnie stwierdził, iż celem art. 185b § 1 kpk jest zaoszczędzenie małoletniemu kosztownych przeżyć związanych z popełnionym przestępstwem, a te mogą być szczególnie przykre w razie odtwarzania ich przebiegu popełnionych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej³⁵. W tym miejscu należy przytoczyć wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstw są dzieci, przyjęte przez Radę Gospodarczą i Społeczną ONZ. Są to: godność dziecka (każde dziecko jest unikalną i cenną istotą ludzką i jako takiej, jej godność, potrzeby, interesy i prywatność powinny być szanowane i chronione); niedyskryminacja; dobro dziecka (które obejmuje prawo do ochrony i prawo do harmonijnego rozwoju); ochrona (przed każdą formą cierpienia); harmonijny rozwój oraz wskazane już wyżej prawo do uczestnictwa³⁶.

³⁵ R. Stefański, *Szczególne tryby przesłuchania w postępowaniu karnym świadka małoletniego, który nie ukończył 15 lat*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” (WPP) 2005, nr 4, s. 87.

³⁶ www.prokuratura.lgnica.pl/pliki/dziecko_swiaadek.pdf (27.06.2016).

Konwencja o prawach dziecka w art. 3 wskazuje, iż we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze, sprawą nadrzędną będzie najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka³⁷. W Komentarzu Ogólnym nr 14 z 2013 r. Komitet Praw Dziecka wskazuje, iż w sprawach karnych zasada ta odnosi się zarówno do najlepszego zabezpieczenia interesów dzieci, będących domniemanymi lub rzeczywistymi sprawcami przestępstw, jak i do przypadków kontaktów z wymiarem sprawiedliwości pokrzywdzonych dzieci lub dzieci będących świadkami przestępstwa. W sprawach cywilnych zasada nadrzędności najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka rozciąga się na sytuacje, gdy postępowanie dotyczy bezpośrednio interesów małoletniego, a także wysłuchania dziecka w procesach, które mają istotny wpływ na życie i rozwój dziecka (jak np. rozwód jego rodziców)³⁸. Skuteczne wykorzystywanie przyjaznych pokoi przesłuchań oraz wykonywanie czynności w sposób niepowodujący wtórnej wiktymizacji ofiar, pozwala na systemowe podejście do potrzeb i oczekiwań osób pokrzywdzonych przestępstwami oraz przyczynia się do wyeliminowania negatywnych konsekwencji związanych z prowadzeniem przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości czynności z osobami pokrzywdzonymi przestępstwem³⁹. Obecnie kwestia dziecka będącego świadkiem w toku postępowania budzi pewne kontrowersje i wątpliwości. Przeciwnicy uczestnictwa dziecka w czynności przesłuchania często argumentują, że wyjątkowo trudnym zadaniem jest wzbudzenie zaufania u dziecka, które jest obligatoryjnym elementem wiarygodnych zeznań⁴⁰.

Reasumując, zgodnie z raportem Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) nie wystarczy wysłuchanie stanowiska dziecka w sprawach jego dotyczących, ale ważne jest stworzenie przyjaznych i bezpiecznych warunków do kontaktu z nim oraz wypracowanie stosownych technik prowadzenia rozmowy, aby zidentyfikować faktyczne poglądy dziecka i należycie uwzględnić jego swoiste potrzeby (European Union Agency for Fundamental Rights, 2015)⁴¹.

Niniejszy artykuł bezspornie wskazuje, iż istnienie „niebieskich pokoi” jest niezbędne i konieczne w celu zapewnienia prawidłowości postępowania w zakresie przesłuchania dziecka zarówno w procesie cywilnym, jak i karnym. Pokoje te zapewniają dzieciom poczucie bezpieczeństwa poprzez odpowiednie warunki, w których małoletni są przesłuchiwani. Fakt ten potwierdzają

³⁷ Biuro Rzecznika o Prawach Dziecka, op. cit., s. 215.

³⁸ Komentarz ogólny nr 14 (2013) o prawie dziecka do najlepszego zabezpieczenia jego interesów (art. 3, ust. 1), przyjęty przez Komitet Praw Dziecka na 62 sesji (14 styczeń – 1 luty 2013 r.), CRC/C/GC/14, s. 8-9, źródło: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f14_&Lang=en (27.06.2016).

³⁹ <http://www.sopot.policja.gov.pl/profilaktyka/117.pdf> (27.06.2016).

⁴⁰ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys wykładu*, Warszawa 2009, s. 270.

⁴¹ A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka” 2015, t. 14, nr 4, s. 52.

zarówno psychologowie jak i sędziowie dokonujący czynności przesłuchania w owych pokojach. Istotną rolę w procesie tworzenia „niebieskich pokoi” w Polsce mają liczne organizacje pozarządowe, które poprzez kampanie społeczne budują świadomość w społeczeństwie. Bardzo ważne są także szkolenia prowadzone dla sądów i prokuratury w zakresie wymienionych regulacji. Najistotniejszym jednak jest bezwzględnie dobro dziecka i niedopuszczenie do tego, by ponownie wyrządzona mu została krzywda. I taką też rolę pełnią „niebieskie pokoje” przesłuchań.

Bibliografia

- Antoniak-Drożdż A., *Przesłuchanie dziecka w procesie karnym – uwagi praktyczne*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6.
- Biuro Rzecznika o Prawach Dziecka, *Konwencja o prawach dziecka. Wybór zagadnień (artykuły i komentarze)*, Warszawa 2015.
- Budzyńska A., *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka”, 2015, t. 14, nr 4.
- Czerdenecka A., *Psychologiczne kryteria wysłuchania dziecka w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*, Instytut Badań DNA, „Rodzina i Prawo” 2010, nr 14-15.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2003, Lex Omega.
- Horna M., *Profesjonaliści o krzywdzonych dzieciach*, „Na Wokandzie” 2015, nr 1(23).
- Jarocki P., *Prawa ofiar przestępstw*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 10.
- Lyon T. D., *Ten step investigative interview*, University of Southern California Law, b.m.w, styczeń 2005.
- Pływaczewski E., *Nowe rozwiązania w zakresie przesłuchania małoletnich ofiar przestępstw seksualnych z perspektywy teorii i praktyki w Polsce*, Białystok 2015, oprac. niepubl.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13.04.2016 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach świadka w postępowaniu karnym (Dz. U. 2016.515 z dnia 14.04.2016 r.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 2013 r. w sprawie sposobu przygotowania przesłuchania przeprowadzanego w trybie określonym w art. 185a–185c Kodeksu Postępowania Karnego (Dz. U. 2013, poz. 1642).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 czerwca 2003 r. w sprawie rodzaju i środków technicznych służących do utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych oraz sposobów ich przechowywania, odtwarzania i kopiowania zapisów (Dz. U. z 2003 r. nr 107, poz.1005).
- Stefański R., *Szczególne tryby przesłuchania w postępowaniu karnym świadka małoletniego, który nie ukończył 15 lat*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 4.

Uchwała Rady Ministrów z dnia 29.04.2014 r. w sprawie ustanowienia Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020, M.P.2014.445.

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. 1964 nr 43, poz. 296).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 1997 nr 89, poz. 555).

Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2013, poz. 849).

Waltoś S., *Proces karny. Zarys wykładu*, Warszawa 2009.

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 listopada 2014 r., III KK 212/14.

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 r., III KK 244/11.

Strony internetowe

<http://classic-web.archive.org/web/20051214222647/http://www.gazeta.policja.pl/archiwum/1404/s4a1.html>.

<http://www.dziekoswiadek.pl> Standardy miejsca przesłuchiwanie dzieci, które powinien spełniać Przyjazny Pokój Przesłuchań Dzieci, stworzone przez Fundację Dzieci Niczyje i Ministerstwo Sprawiedliwości w 2007 r.,

<http://fdds.pl/o-nas/misja/>.

<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2180422/>.

<http://www.opole.so.gov.pl/pl/dokumenty/przyjazny-pokoj>.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/informacje-ogolne-wysluchanie>.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/koalicja-na-rzecz-przyjaznego-przesluchiwania-dzieci>.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/pokoje-ktore-uzyskaly-certyfikat>.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/procedura>.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/przesluchanie-dziecka-sztuka> – Publikacja „Jak prowadzić przesłuchanie dziecka. Metodyka przesłuchania małoletniego świadka”.

<http://wymiar sprawiedliwosci.fdn.pl/standardy-przesluchiwania>.

<http://www.uml.lodz.pl/miasto/aktualnosci/?news=31344>.

<http://www.tvn24.pl/lodz,69/jak-wygladaja-przyjazne-pokoje-przesluchan,568625.html>.

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f14_&Lang=en.

<http://www.sopot.policja.gov.pl/profilaktyka/117.pdf>.

www.prokuratura.legnica.pl/pliki/dziecko_swiadek.pdf.